

Раля М. Цейтлин

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОЛОГИЯ

(Старобълг. пища)

В старите славянски преводи от гръцки и латински има някои особености, които не винаги са обект на специално внимание от страна на изследвачите. Предполага се, че появата им в славянския текст е обусловена от чисто външни фактори — преводачът не е можал да различи в езика на оригинала думите, които са били твърде близки помежду си като графика (а често и по звучене), но различни по своето значение. Съпоставителният анализ на езика на оригинала и езика на превода позволява да бъде експлицирана грешката, която може да стане причина даденият контекст да остане неразбран или (което е по-опасно) да бъде неправилно разбран. По-голямата част от подобни неточни преводи се отнасят към хапаксите. Но за историята на езика на преводите значително важни са не хапакси от този род, а неточните преводи, които често се срещат в различни ръкописи и които влизат в лексикалната система на езика (езиците). Те започват да се възприемат като нормално функциониращи в заимстващия език думи.

Такава е и лексемата **пища**, за която в гръцките оригинали има две външно приличащи си съответствия: *τροφή* и *τροφή*. Те означават респективно 'ядене, храна (за човек)' и 'радост, блаженство, наслада от изобилието'. Думата **пища** се характеризира с широка употреба в изконното си славянско значение 'ядене, храна (за човек)'. Например: **дѣстѣннѣ во естѣ дѣлатель пиштѣ своеѣ** Мт 10,10 Зогр; Бан, Ив-Ал (не се среща в Добр и Добром); Остр., Мст; в Мар: **мъзды** (*δ'ερύατης τῆς τροφῆς αὐτοῦ* Мерк, 29; среща се и вариант *τοῦ μισθοῦ*); ср. със ст.-чешки *důstojen jest dělník svého pokrmu* Олом Дражд (*dignus enim est operarius cibo suo*, Мерк, 29); **не дша ли боъши естѣ пиштѣ. и тѣло одежда** Мт 6,25, Зогр, Мар, Ас; Бан, Ив-Ал, Врач (не се среща в Добр и Добром); Остр, Мст; но: *však duše jest větší nežli krmě a telo větší odiew* Олом,...*nez pokrm a tielo wiece nežli odiew* Дражд. Срв. с директния преход от основното евангелско значение към метафорична употреба: **хотѣхъ...дховьноуѣ пиштѣ ва/мъ вѣдати** Клоц За 28-29; **нетѣжннѣѣ пиштѣѣѣ крѣмленик** Супр. 323, 21; също Усп. сб. 236 а, 18.

В старочешките текстове като съответствие на ст.-бълг. **пища** се употребяват думите **krm** или **rokrm**. **Кръма** и **кръмла** със същото гръцко съответствие трофῆ се среща в Супр (съответно Супр 143, 17 и 170, 24 и Супр 519, 7, 428, 27 и др.). Съществуват и единични случаи на употреба на варианта **пица** със същото гръцко съответствие: **ты даеши пицж нмь** Пс 144, 15 Пог; **пишж** Бол, Лоб, Пар (СЯС, III, 43); Нор; Киев; но: **ty dávaš kirmi jim** W 253 a. Ср. в Киев лл: **всьеомгы вже. да фкоже нги еси небесьскыа пица насъитилъ** Киев лл 46 4, където изразът **небесьскаа пица** (*mysterium virtute*) може да се изтълкува като 'тайнството на добродетелта' — значение, твърде различно от отбелязаното за ст.-бълг. **пища**. Старочешкият речник фиксира думата **píce** само в значение 'храна за добитъка, за зверовете'. Например: **kdež nedal (b) ráti ... koňské pucu (e) Biblolt Dt 11, 15; ku pokrmu dobytku Praž, k krmení Pad (XVI, 164)**. Срв. **píce (souvisi s piti) — strava pro dobytek (Trávníček, 1154)**. В съвременния чешки се среща само **krmivo (Slovník spisovné češtiny 186)**. Срв. старите **rokrm** и **сънѣдъ** с едно и също значение: **Dal si ny jakžto ovce u pokrm Ps 43, 12 Zaltklem, krmení BiblDrážd (Старочешки речник, XVIII, 543; ... jako ovce kirmiem W 72b; ср.: даль ны еси фко овъца сънѣдн Пс 43, 12 Син; Пог, Бол; в снѣденне Лоб, Пар (СЯС, IV, 315); Нор; Киев. Срв. ст.-бълг. фдъ 'ядене, храна' в Мт 3,4 Ас, Сав и Мк 1,6 Зогр, Мар, Сав. Думата **пища** няма съответствия в източнославянските езици.**

В старобългарския език — и по-точно в книжовния за разлика от разговорния — думата **пища** придобива типично книжовното значение 'радост, блаженство, наслада от изобилието' (гр. **трупῆ**), появило се в резултат на характерно смесване при преводите на гръцките думи **трофῆ** и **трупῆ**. Например: **се иже въ одежди славнѣ и въ пици мнозѣ сжште. въ црствинхъ сжтъ** Л 7,25 Зогр, Мар; Бан, Добром, Ив-Ал (не се среща в Добр); Мст 192а 6 (! за разлика от 76а 7, където е налице характерната замяна — **ници**, вероятно свидетелствуваща за това, че преписвачът не е разбрал значението на **пици**, освен ако не става дума за печатна грешка в изданието). В този стих изразът **въ пици мнозѣ сжште** означава 'живеещи разкошно' (както и в съвременните преводи: в бълг. *живеят разкошно*, в руски *роскошно живущие*). В Острожката библия: *в пици суцей*. В този стих в Търн. ев. (Ягич, 378) стои характерното **кръмлю**, свидетелствуващо за преосмисляне на първоначалния славянски превод в съответствие с обичайната славянска дума. В гръцките и латинските оригинали четем: **... ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἔνδοξω καὶ τрупῆ ὑπάρχοντες ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσὶν; Ecce qui veste pretiosa sunt et deliciis, in domibus regum sunt** Мерк 220, където **трупῆ** и **deliciae** означават именно 'наслада от разкоша, изобилието, живот в разкош'. В дадения случай славянският преводач е видял на мястото на **трупῆ** твърде сходната дума **трофῆ**. Тази грешка на окото се среща неведнъж в преводите на различни текстове. Като резултат от нея в думата **пища** се появява типично книжовното значение 'блаженство, наслада от изобилието, живот в разкош', което е по-скоро омоним. Ще приведем няколко примера с такава употреба на думата **пища** (руск. *пища*): **оупнижтъ сѧ обилиѣ домоу твоего. и потокомъ пиштѧ твоєа напоиши ѧ** Пс 35,9, Син; Пог, Бол, Лоб, Пар (СЯС, III, 43); Нор, Киев (в гр. текст **τῆς τрупῆς**);

но: ... a potokom rozkošité napojí je W 55 a; прикляюще мьздѣ неправдѣноу. сласть мнѣ дневною пищу 2 Петър 2,13 Христ, Слепч, Шиш (СЯС, III, 43); но: ... denní rozkoši (ἡδονὴν ἠγοῦμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφῆν); ...diei delicias Мерк 788. В чешките ръкописи в това значение почти винаги срещаме думата rozkoš (нито веднъж рісѣ). В СЯС и в Срезн. думите раскошь и роскошь липсват. В Микл (785) и Вост (II, 148) раскошь с вариант роскошь и техните производни са дадени с посочване на късни източници и в значение 'блаженство, наслада от изобилието', т. е. в същото значение, в което те се употребяват в ст.-чешки и в съвременния чешки. В руски думата роскошь (с производни) вероятно е западнославянска заемка (фиксирана е в речниците, като се започне от началото на XVIII в.). В БТР лексема *разкош* (м. р.) за руск. *роскошь* (ж. р.) и нейните производни се дават без бележки.

Появяват се и устойчивите словосъчетания *ран пища*, *ранската пища*, *породната пища* (в съответствие с гр. παραδείσος τῆς τρυφῆς 'райско блаженство, райски наслаждения'). Например: въ рани пища въвода ѿ Евх 65 а 7; адама и въсели прѣмо раѣ пищи Бит. 3,24, Григ, Зах, Лоб (ἀλεξαντιτου παραδείσου τῆς τρυφῆς) идѣте...отъ волѣзни на ранскѣхъ пицѣхъ Супр 470,17 (ἐπὶ τὴν τοῦ παραδείσου τρυφῆν). Трябва да отбележим и относително рядко срещашото се *пищънъ* 'доставящ наслада от изобилието, от разкоша'. Например: опустѣ раю жителинъ...двѣри мѣстна пиштѣнааго затвориша сѧ Супр 247,23 (τῆς τρυφῆς τὸ χωρίον); слъзныя потоки кръвьными струями съмѣсивъ...и потокъ пишьный нынѣ наслѣдова Мин. 1096 г., септ., 59. Срв. още в руск. ръкописи: истекъшею кръвию и водою от прѣчистыныхъ реверъ. га нашего Ис Ха. вѣрными вѣчною пищу и бесконьными животъ въ спсѣнии прѣдста Усп. сб., 112 б 23; временныя бо ради пища въ вѣкы мѣчимъ есмъ. плотскыя ради сладости и ражжения огню предаемъ есмъ Хр. Г. Ам., 448 (ркп. от XV в.). В посочените в Усп. сб. (вѣчная пища) и Хр. Г. Ам. (временната пища) примери можем да открием онова значение на споменатата дума, което я свързва със значенията 'храна, ядене', от една страна, и 'наслада от изобилието, от разкоша', от друга. Срв. също израза *пищъный едем*: (Христос) дѣша всѣхъ челоуѣк...в разная места своихъ обителенъ въведе...дрѣвья с Адамомъ в пишьный едем Кир. Тур., XV, 341, ркп. XIII в. Ср. тълкуването на думата: *Едем*: едем же речется пища. Яко се кто вы (вар.: вы) на пир зовыи преже ѹготоваеъ обильнѹ пищу Кир. Тур., XII, 342.

Ще отбележим също така рядкото и типично книжовно значение на глагола *питѣти* 'вода разгулен живот, живее разкошно' (с гр. съответствие ἐν τρυφᾷν). Например: *въдовица ... питѣюшаѧ сѧ жива оумре* I Тим 5,6 Христ, Шиш, Слепч (СЯС, III, 43); срв.: *vdova...nebo kteráž v rozkoši jest, živa jsúci mrtva jest* Олом, Дражд. Основното значение на гл. *питѣти* е 'насищам, храня' (гр. съответствие τρέφειν). Например: *съмотрите вранъ. како не сѣжтъ ни жьнѣтъ и. въ питѣтъ ѿ* Л 12,24 Зорг, Мар; *...avsak je boh opatril a syti ...Олом; ...awssak gie buoch (o) patrzil* Дражд (има основания да се предполага, че преводът на Дражд е по-стар от превода на Олом).

В съвременния български език думата *пища* е остаряла. Вж. у Иван Вазов: "...пази богата пища от разни риби" (Речник на редки думи..., 349); у А. Гранитски: "Ястията са пища на тялото, а добрите разговори са пища на душата", пак там, 349. В БТР (II, 498) прилаг. *пищен* 'разкошен, великолепен' се дава с бележка "русизъм". Прилагателното *пищен* е неизвестно в историята на руския език. Вероятно в дадения случай в БТР е намерила място своеобразна контаминация на производното от българското *пища* прилагателно *пищен* с руското прилагателно *пышный* (първоначално "надут", Фасмер, III, 422). Срв. с примерите от БТР: ... с *пищната* мебелировка, ... *пищно* угощение, а също и *пищни фрази* в преносна употреба (в смисъл 'тържествен, надут').

УСЛОВНИ СЪКРАЩЕНИЯ

- Ас — Асеманиево евангелие
 Бан — Банишко евангелие
 БТР — Речник на съвременния български книжовен език, Т. 1 — 3, С., 1955 — 1959.
 Вост. — Востоков, А. Х. Востоков. Словарь церковнославянского языка в 2-х т. т. СПб., 1958 — 1961.
 Врач — Врачанско евангелие
 Вук — Вуканово евангелие
 Добр — Добрейшово евангелие
 Добром — Добромирово евангелие
 Дражд — Дражданско евангелие (вж. Олом)
 Евх — Синайски евхологий
 Зогр — Зографско евангелие
 Ив.-Ал — Четроевангелието на цар Иван-Александър
 Киев лл — Киевски листи
 Киев — Киевская псалтырь 1397 г., М., 1978
 Кир. Тур. — И. П. Еремин. Литературное наследие Кирилла Туровского. I, II, III, — Труды отдела древнерусской литературы. М. — Л. т. 12 V, VI, VII, VIII. — Труды отдела древнерусской литературы. М. — Л., 1958, т. 15.
 Клоц — Клоцов сборник
 Мар — Марийско евангелие
 Мерк — Novum Testamentum graece et latine. Apparato critico instructum edidit Augustinus Merk. Editio decima. Romae, 1984.
 Мчкл. — Fr. Miklosich. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862 — 1865.
 Мст — Мстиславово евангелие
 Нор — Норовская псалтырь
 Олом — Staročeská Bible Dřážd'anská a Olomoucká. I. Evangelia. Vydal VI. Kyas. Praha, 1981.
 Остр — Остромирово евангелие
 Речн. на редки ... думи ... от XIX и XX в. С., 1974.
 Сав — Савина книга

- Син — Синайски псалтир
Срезн — Материалы для словаря древнерусского языка И. И. Срезневского. В 3-ех т. т., СПб., 1893 — 1912.
Ст.- чешки речник (с посочване на свитъка и стр.) — Staročeský slovník. 1 — 17, Praha, 1977 — 1987.
Супр — Супрасълски сборник
СЯС — Slovník jazyka staroslověnského. Praha, t. I, 1968; t. II, 1973; t. III, 1982.
Травничек — Fr. Trávníček. Slovník jazyka českého. Praha, 1952.
Усп. сб. — Успенский сборник XII — XIII в. М., 1971.
Ягич — V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Berlin, 1913.
W — Wittenberger Psalter (1350 — 1360). J. Vint. Wien, 1986.

Превел от руски Светлозар Влайков